

ПРИНЦИПИ ОЦІНЮВАННЯ СУДОМ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У ГОСПОДАРЬСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

PRINCIPLES OF COURT ASSESSMENT OF ELECTRONIC EVIDENCE IN BUSINESS JURISDICTION

**Чернявська Б.В., доктор філософії у праві,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національної академії управління, м. Київ, Україна
Запрошений дослідник юридичного факультету**

*Вільного Університету Амстердаму, м. Амстердам, Нідерланди
ORCID ID: 0000-0001-8263-7483*

**Ковальчук А.Ю., д.ю.н., професор
ORCID ID: 0000-0003-4807-2436**

Поняття електронних доказів відноситься до числа фундаментальних категорій у господарському процесі. Адже від правильного розуміння цього поняття залежить і напрям вміння їх використовувати й оцінювати у процесі встановлення істини. Оцінка електронних доказів у господарському судочинстві – це процес визначення ваги та достовірності електронних доказів, які подаються до суду для встановлення істини у спірних правовідносинах. Діяльність суду з оцінки електронних доказів включає в себе ряд конкретних кроків та дій, які спрямовані вірно вирішення спору у відповідності до засад господарського судочинства. У Європейській судовій практиці вже сформувалися підходи до оцінки електронних доказів, в Україні такий процес лише триває. В даній статті здійснено аналіз сучасного стану інституту оцінки судом електронних доказів, у тому числі з позиції внутрішнього переконання суду, зокрема з використанням методики аналізу судових рішень, доступної в Єдиному державному реєстрі судових рішень. Таким чином, виявлено різні підходи судів до процесу оцінки електронних доказів, у тому числі через призму внутрішнього переконання суду.

Зроблено висновок про необхідність впровадження комплексного і інтегративного підходів до дослідження електронних доказів. Необхідно зазначити, що оцінка електронних доказів є складним і багатограним процесом, який вимагає ретельного аналізу та врахування багатьох факторів. А отже, застосування комплексного і інтегративного підходу до оцінки електронних доказів надасть можливість врахувати всі обставини справи та здійсненні об'єктивної, а також справедливої оцінки для ухвалення обґрунтованого судового рішення. Зазначено, що під час здійснення судочинства та оцінки електронних доказів суди повинні дотримуватися встановлених правил та процедур, а також забезпечити справедливий та об'єктивний судовий розгляд.

Ключові слова: докази, доказування, електронні докази, інформаційні технології, суд, господарський процес (судочинство), оцінка доказів, принципи, права і свободи.

The concept of electronic evidence is one of the fundamental categories in commercial proceedings. A correct understanding of this concept determines the ability to use and evaluate them in the process of establishing the truth. The assessment of electronic evidence in commercial litigation involves determining the weight and credibility of electronic evidence submitted to the court to establish the truth in contentious legal relations. Approaches to the assessment of electronic evidence have already been established in European judicial practice, while in Ukraine, this process is ongoing. This article analyzes the current state of the institution of assessing electronic evidence by the court, including through the perspective of the court's internal conviction, particularly by using the method of analyzing court decisions available in the Unified State Register of Court Decisions. Consequently, various approaches by courts to the process of assessing electronic evidence have been identified, including through the lens of the court's internal conviction.

A conclusion has been reached regarding the necessity of implementing comprehensive and integrated approaches to the study of electronic evidence.

Evaluating electronic evidence in commercial litigation is a process of determining the weight and reliability of electronic evidence submitted to the court to establish the truth in disputed legal relations.

In this article, a study of the institution of evaluation of electronic evidence by the court was carried out, including through the prism of the court's internal conviction, in particular, using the method of analyzing court decisions available in the Unified State Register of Court Decisions. In connection with this, different approaches of the courts to the process of evaluation of electronic evidence have been established, in particular, through the prism of the court's internal conviction.

Key words: evidence, proving, electronic evidence, information technologies, court, economic process, evaluation of evidence, principles, rights and freedoms.

Актуальність теми. Оцінка електронних доказів у господарському судочинстві є важливим елементом розгляду спорів, оскільки в сучасному суспільстві багато документів зберігаються та обробляються у цифровому форматі. Діяльність суду з оцінки електронних доказів включає в себе ряд конкретних кроків та дій, які спрямовані вірно вирішення спору у відповідності до засад господарського судочинства. Разом з тим, Господарський процесуальний кодекс України містить положення, що оцінка доказів здійснюється судом за своїм внутрішнім переконанням. Країни у яких діє common law застосовують термін «стандарт доказування». Такий підхід допускає існування невизначеності при встановленні тих чи інших фактів. Стандарт доказування – це та ступінь

достовірності наданих стороною доказів, за яких суд має визнати тягар доведення знятим, а фактичну обставину – доведеною [1]. У країнах прецедентного права, наприклад британські суди використовують стандарт «баланс вірогідностей» (a balance of probabilities): слід довести, що факт скоріше був, а ніж не був, тобто суб'єктивна впевненість може бути виміряна як така, що дорівнює 51% і вище (ця математична аналогія впливає із пояснення в справі Miller v Minister of Pensions [1947] 2 All ER 372). Баланс вірогідностей оцінюється в абсолютних виразах, тому в ситуації, коли докази оцінені як 50х50 (позивача/відповідач), спір виграє відповідач (Rhesa Shipping Co SA v Edmonds [1985] 1 WLR 948) [2]. В практиці ЄСПЛ теж є згадування про застосування такого принципу. Існує ще

один відомий стандарт доказування – «поза розумним сумнівом» (beyond reasonable doubt). Верховний Суд в постанові від 27. Листопада 2018 р. у господарській справі № 914/2505/17 згадує, що принцип оцінки доказів «поза розумним сумнівом» полягає в тому, що розумним є сумнів, який ґрунтується на певних обставинах та здоровому глузді. Висновки з оцінки доказів за таким принципом випливають зі справедливого та зваженого розгляду всіх належних та допустимих відомостей, доказів. Є ще відомі принципи підходи до оцінки доказів – «плоди отруйного дерева», цей принцип означає, що якщо початковий (первинний) доказ був отриманий незаконно, то будь-які наступні докази або свідчення, які випливають із цього незаконного доказу, також можуть вважатися недійсними. Такі різноманітні підходи необхідно певним чином поєднувати так, що б вони не суперечили один одному. Інтегрований підхід до оцінки доказів за принципами «докази поза сумнівом» і «плоди отруйного дерева» передбачає комплексну та обґрунтовану оцінку всіх доказів у судовому процесі з метою забезпечення справедливості та дотримання правил справедливого судового процесу. Наприклад, Суддя починає з оцінки всіх представлених доказів, визначаючи їхню достовірність, автентичність та переконливість. Для того, щоб докази вважалися «поза сумнівом», суддя може вимагати додаткові докази. Це може включати в себе перевірку доказів щодо їхнього джерела, цілісності та автентичності.

Вирішуючи спори між сторонами суд повинен забезпечити справедливий та об'єктивний процес оцінки представлених суду доказів, щоб забезпечити дієвий судовий захист для всіх сторін у справі. Відтак, залишається відкритим питання щодо стандартів та підходів різних судів до процесу оцінки електронних доказів через призму внутрішнього переконання суду, при тому застосовуючи різні методологічні підходи до вивчення доказів.

Ступінь наукової розробки. Оцінка судами доказів, а також критерії такої оцінки є найбільш актуальним і досліджуваним питанням судочинства. Найбільш фундаментальні та системні дослідження проводили такі вчені: Балюк М.І., Луспенік Д.Д. [3], Фурса С.Я., Т.В. Цюра [4], Тертишніков Р.В. [5], Кучер Т.В. [6], Гусев О.Ю. [7].

Мета статті дослідити процес оцінки електронних доказів через призму внутрішнього переконання суду і поєднання комплексного та інтегрованого методологічного підходу.

Викладення основного матеріалу. Оцінювання судом електронних доказів у господарському судочинстві відноситься до процесу визначення вагомості та достовірності електронних даних фактичним обставинам справи. Вірно визначено: «Оцінювання електронних доказів – це розумово-процесуальна діяльність суду та учасників справи, яка направлена на здійснення остаточного висновку щодо підтвердження або спростування фактів предмету доказування за допомогою електронних доказів. Зміст оцінювання електронного доказу формують індивідуальні (належність, допустимість та достовірність) та системні (достатність та взаємозв'язок доказів) критерії його оцінювання [8]. Це важлива частина судового розгляду, оскільки сучасні технології дозволяють сторонам збирати та представляти різноманітні електронні дані, які можуть використовуватися як докази в суді. Частиною 3 статті 2 Господарський процесуальний кодекс України в частині 3 статті 2 містить основні принципи господарського судочинства, якими є: верховенство права; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; змагальність сторін; диспозитивність; пропорційність; обов'язковість судового рішення; забезпечення права на апеляційний перегляд справи; забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у визначених законом випадках; розумність

строків розгляду справи судом; неприпустимість зловживання процесуальними правами; відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судові рішення [9]. Ухвалення законного та обґрунтованого рішення не можливе без здійснення оцінки електронних доказів. Оцінка електронних доказів включає у себе певні стадії й елементи і являє собою комплексний процес: встановлення автентичності, достовірності, прийнятності доказів, вагомості доказів тощо. Отже, одним із важливих елементів й першим кроком є прийняття електронних доказів до розгляду є те, і встановлення факту створення, або підписання відповідною особою подані електронні докази, та чи не були подані маніпуляціям або змінам після створення. Наступним кроком є встановлення достовірності під час цього кроку суд визначає, наскільки можна довіряти наявним електронним доказам. Окрім того, суд повинен визначити, чи є подані сторонами електронні докази прийнятними в рамках правил доказового процесу. Це може включати в себе перевірку їхньої законності, відповідності правилам зберігання та передачі електронних документів (принцип «плодів отруйного дерева»).

Суд повинен вирішити, які електронні докази є більш переконливими у спірній ситуації для правильного вирішення справи і встановлення істини. Відповідно, до приписів частини 1 статті 86 Господарського процесуального кодексу України оцінка доказів здійснюється судом за своїм внутрішнім переконанням. Разом з тим вказана стаття деталізує зміст поняття «внутрішнє переконання судді» вказуючи, що таке ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Частиною 3 статті 86 Господарського процесуального кодексу України передбачено, що суд надає оцінку як зібраним у справі доказам в цілому, так і кожному доказу (групі однотипних доказів), який міститься у справі, мотивує відхилення або врахування кожного доказу (групи доказів) [9]. Оцінка доказів, в тому числі електронних, через призму внутрішнього переконання суду вимагає ретельного вивчення всіх фактів справи, аналізу правових аргументів сторін, а також врахування судової практики. Верховний Суд переглядаючи судові рішення судів попередніх інстанцій акцентує увагу, що обов'язком суду при розгляді справи є дотримання вимог щодо всебічності, повноти й об'єктивності з'ясування обставин справи та оцінки доказів, а відтак, Верховний Суд переглядаючи справу №924/362/21 зазначив, що враховуючи, що судами попередніх інстанцій не дотримано повною мірою вимог: частини третьої статті 86 ГПК України щодо надання судом оцінки як зібраним у справі доказам в цілому, так і кожному доказу (групі однотипних доказів), який міститься у справі, мотивує відхилення або врахування кожного доказу (групи доказів); та частин першої і п'ятої статті 236 названого Кодексу, згідно з якими судові рішення повинно бути законним і обґрунтованим, а обґрунтованим визнається рішення, ухвалене на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні, з наданням оцінки всім аргументам учасників справи, скасував рішення Господарського суду Хмельницької області від 22.07.2021 та постанову Північно-західного апеляційного господарського суду від 23.12.2021 та направив справу на новий розгляд до господарського суду Хмельницької області (постанова ВС від 02.06.2022 у справі №924/362/21). У вказаній постанові Верховний Суд звертається до судової практики Європейського суду з прав людини, який у рішенні від 23.08.2016 у справі «Дж. К. та Інші проти Швеції» зазначив, що у країнах загального права у кримінальних справах діє стандарт доказування «поза розумним сумнівом» («beyond reasonable doubt»). Натомість, у цивільних справах закон не вимагає такого високого стандарту; скоріше

цивільна справа повинна бути вирішена з урахуванням «балансу вірогідностей». ... Суд повинен вирішити, чи являється вірогідність того, що на підставі наданих доказів, а також правдивості тверджень заявника, вимога цього заявника заслуговує довіри». Схожий стандарт під час оцінки доказів застосовано у рішенні Європейського суду з прав людини від 15.11.2007 у справі «Бендерський проти України», в якому Суд оцінюючи фактичні обставини справи звертаючись до балансу вірогідностей вирішуючи спір виходив з того, що факти встановлені у експертному висновку, є більш вірогідним за інші докази [10].

Також варто згадати принцип змагальності, який займає самостійне місце під час оцінки судом електронних доказів. Верховний Суд в ході касаційного перегляду судових рішень неодноразово звертався загалом до категорії стандарту доказування та відзначав, що принцип змагальності забезпечує повноту дослідження обставин справи. Цей принцип передбачає покладання тягаря доказування на сторони. Одночасно цей принцип не передбачає обов'язку суду вважати доведеною та встановленою обставину, про яку сторона стверджує. Така обставина підлягає доказуванню таким чином, аби задовольнити, як правило, стандарт переваги більш вагомих доказів, тобто коли висновок про існування стверджуваної обставини з урахуванням поданих доказів видається більш вірогідним, ніж протилежний (постанови Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 02.10.2018 у справі №910/18036/17, від 23.10.2019 у справі №917/1307/18, від 18.11.2019 у справі №902/761/18, від 04.12.2019 у справі №917/2101/17, від 25.06.2020 у справі №924/233/18, від 30.06.2022 у справі №927/774/20 та 22.02.2022 у справі №904/6293/20). Аналогічний стандарт доказування застосовано Великою Палатою Верховного Суду у постанові від 18.03.2020 у справі №129/1033/13-ц (провадження №14-400ц19) [11].

Здійснюючи аналіз судових рішень щодо оцінки судами електронних доказів через призму внутрішнього переконання суду під час здійснення господарського судочинства, встановлено наступні підходи.

Верховний Суд у постанові від 03.08.2022 у справі №910/5408/21 вважав передчасними висновки суду апеляційної інстанції про те, що надані позивачем докази не відповідають вимогам статей 76-79 ГПК за відсутності електронного цифрового підпису уповноваженої особи та зазначив про те, що суд апеляційної інстанції не здійснив ні огляду відповідних інформаційних ресурсів, де зберігаються відомості, на які посилався позивач (в тому числі із залученням спеціаліста), ні фіксування змісту таких ресурсів (в тому числі із залученням експерта) для встановлення того, чи дійсно надані позивачем роздруківки (паперові копії електронних доказів) можуть підтвердити фактичне надання ТОВ «ІДАП» відповідачу послуг та інші обставини, на які він посилався в обґрунтування позовних вимог [12].

У постанові Верховного Суду від 13.01.2022 у справі №910/6552/20 суд зазначив, що системний аналіз змісту вказаних норм процесуального законодавства свідчить, що висновок експерта є рівноцінним засобом доказування у справі, наряду з іншими письмовими, речовими

і електронними доказами, а оцінка його, як доказу, здійснюється судом у сукупності з іншими залученими до справи доказами за загальним правилом статті 86 ГПК України. Близька за змістом правова позиція викладена у постанові Верховного Суду від 12.02.2020 зі справи № 910/21067/17 [13].

У постанові Верховного Суду від 30.08.2022 у справі №875/150/22 вказаний суд встановив, що з матеріалів третейської справи №1/313 та рішення третейського суду, договір поставки №КРП21-29 від 02.07.2020 та додаткова угода №КРП21-29/1 від 31.10.2020 були укладені в електронній формі. Відтак, Верховний Суд зазначив «з метою перевірки накладення електронного (кваліфікованого) цифрового підпису та підтвердження дійсності зазначеного договору поставки, а також підтвердження повноважень підписантів, третейський суд повинен був здійснити перевірку накладення такого підпису на електронні файли або здійснити дослідження на відповідних мережевих ресурсах інтернет і встановити, що електронний підпис чи печатка є дійсними. Разом з тим, колегією суддів встановлено, що в матеріалах третейської справи відсутній CD-диск або інший цифровий носій, на якому б містився електронний примірник договору, підписаний електронними (кваліфікованими) цифровими підписами. Також зі змісту рішення третейського суду не вбачається, що судом здійснена перевірка щодо накладення електронного (кваліфікованого) цифрового підпису на договір його сторонами, а лише констатовано, що на паперовому примірнику договору, наданому позивачем, міститься КЕП позивача та відповідача». Враховуючи викладене, Верховний Суд вважав передчасним висновок третейського суду про підвідомчість йому зазначеної справи на підставі статті 12 Закону України «Про третейські суди», оскільки судом не було здійснено перевірку укладення та дійсності договору поставки № КРП21-29 від 02.07.2020 та додаткової угоди № КРП21-29/1 від 31.10.2020, а відтак - дійсності третейського застереження, а також їх відповідності вимогам, які ставляться законодавцем до укладання договорів у електронній формі [14].

Здійснивши аналіз судових рішень щодо підходів судів до процесу оцінки електронних доказів через призму внутрішнього переконання суду можна дійти узагальненого висновку, що суди використовують різні підходи та методи для оцінки електронних доказів у судових процесах. Важливо розуміти, що ці підходи можуть варіюватися в залежності від поданих електронних доказів, предмету та складності справи. Разом з тим, фактично у всіх рішеннях йдеться мова про комплексний підхід до оцінки доказів. Інтегрований же підхід – це підхід поєднання

Висновки. Оцінка електронних доказів є складним і багатограним процесом, який вимагає ретельного аналізу та врахування багатьох факторів. А отже, застосування комплексного і інтегративного підходу до оцінки електронних доказів надасть можливість врахувати всі обставини справи та здійсненні об'єктивної, а також справедливої оцінки для ухвалення обґрунтованого судового рішення. Під час здійснення судочинства та оцінки електронних доказів суди повинні дотримуватися встановлених правил та процедур, а також забезпечити справедливий та об'єктивний судовий розгляд.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іларіон Томаров (2019) Стандарт доказування: внутрішнє переконання чи баланс вірогідностей. URL: <https://vkr.ua/publication/standart-dokazuvannya-vnutrishnie-perekonannya-chi-balans-virogidnostey>
2. Rhesa Shipping CO SA проти Едмундса [1985] UKHL 15 (16 травня 1985). URL: <https://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1985/15.html>
3. Балюк М.І., Лупспеник Д.Д. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях): коментарі, рекомендації, пропозиції. Харків, 2008. 708 с.
4. Фурса С.Я., Цюра Т.В. Докази і доказування у цивільному процесі. Київ: Видавець Фурса С.Я., КНТ, 2005. 256 с.
5. Тертишніков Р.В. Деякі теоретичні та практичні проблеми доказового права в Україні. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2013. Вип. 25. С. 233–245.
6. Кучер Т.В. Належність та допустимість як критерії оцінки доказів. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2012. Вип. 91. С. 80–83.

7. Гусев О.Ю. Співвідношення понять доказів і засобів доказування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 37(1). С. 116–120.
8. Феннич В.П. Оцінка електронних доказів у цивільному процесі (на прикладі окремих справ) // *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2022 (Серія ПРАВО. Випуск 71)*. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/08/64.pdf>
9. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII [Електронний ресурс] // *Верховна Рада України*. Офіційний веб-портал. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.
10. Постанова Верховного Суду від 02.06.2022 у справі №924/362/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104603072>.
11. Постанова Верховного Суду від 09.06.2022 у справі №913/140/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104747582>.
12. Постанова Верховного Суду від 03.08.2022 у справі №910/5408/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106078971>.
13. Постанова Верховного Суду від 13.01.2022 у справі №910/6552/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102735592>.
14. Постанова Верховного Суду від 30.08.2022 у справі №875/150/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106130259>.